

ПРЕГЛЕД / ОБЗОРИ И РЕЦЕНЗИИ / SURVEY AND BOOK REVIEWS

Камен Димитров (Велико Търново, България)

ПРОФ. Д-Р МАРИЯ СПАСОВА НА 70 ГОДИНИ

В края на 2017 г. проф. д-р Мария Спасова навърши 70 години. 45 от тях са посветени на научна и преподавателска работа в областта на палеославистиката, схващана от изследователката като фундамент и пресечна точка на широк кръг от филологически, исторически, теологически и интердисциплинарни науки – старобългарски език, историческа граматика на българския език, историческата лексикология и лексикография, съвременен български език, балканистика, компаративистика, славянска текстология, екзегетика, културология, епиграфика, кодикология, палеография, дипломатика, изворознание... Комплексен тип учен, превърнал се в една от емблемите на научната мисъл във великотърновската Алма матер, признание за което е и персоналията за нашия юбилей, включена в авторитетната „Кирило-Методиевска енциклопедия“¹, къде-

то е посочена подробна библиография и е направен преглед на основните публикации на М. Спасова до 1999 г.

Мария Антонова Спасова е родена на 17.11.1947 г. в с. Драгомирово, Великотърновска област. Средно образование завършва в Свищов (1966 г.), а висше („Българска филология“ с втора специалност „История“) – във Великотърновския университет (1972 г.). През 1973 г. е избрана за асистент по старобългарски език във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, през 1979 г. – за старши асистент, а през 1988 г. – за главен асистент. От 1976 до 1977 г. и през 1989 г. е лектор по български език, литература и култура в Катедрата по славянска филология при Филологическия факултет на Лвовския държавен университет „Иван Франко“. През 1983 г. специализира славистика в Института по славянознание и балканистика към Руската академия на науките в Москва при проф. Р. М. Цейтлин, а през 1980, 1986–1987 и 1992 г. изучава чешки, гръцки и английски език и култура в Прага, Солун и в Института за чуждестранни студен-

¹ П о п о в а, Т. Спасова, Мария Антонова. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. П–С. София, 2003, 720–723.

ти „Г. А. Насър“ (София). Дисертация на тема „Славянският превод на 16-те слова на Григорий Богослов. Текстологични и лексикални проблеми“ защитава през 1994 г. През 1998 г. е избрана за доцент във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. От 2000 до 2004 г. е лектор по български език, литература и култура към Катедрата по славянска филология в Московския държавен университет „М. В. Ломоносов“. В периода 1999–2002 г. е ръководител на Катедрата за класически и източни езици, а от 2004 до 2009 г. – на Катедрата по обща лингвистика и старобългаристика при Филологическия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. През 2011 г. е избрана за професор по старобългарски език във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Във великотърновската Алма матер М. Спасова работи повече от четири десетилетия, като води семинарни занятия и лекции по старобългарски език, историческа граматика на българския език, църковнославянски език и др. Под нейно ръководство са написани десетки дипломни работи, тя е научен ръководител на трима докторанти в България и научен консултант на двама докторанти в Русия, като всички дисертации са защитени успешно. През 2012 г. М. Спасова е удостоена от кмета на гр. Велико Търново със специална грамота за особени заслуги в професионалната и в обществената дейност.

М. Спасова е автор на 15 книги (12 от тях са отделните томове от изданието на търновската редакция на Стишния пролог), на над 100 статии и студии, на десетки преводи от старобългарски на съвременен български език, на рецензии на важни славистични трудове и на обзори за забележителни научни събития. Съавтор е на хрестоматии по история на българския език, както и на учебници и помагала по съвременен български език за чуждестранни слависти и българ-

ристи. Основната част от публикациите ѝ са в областта на старобългаристиката, кирилометодиевистиката, историята на българския език, лингвотекстологията, историческата лексикология, хомиличната книжнина, славянските извори за българската история.

Част от трудовете на М. Спасова са посветени на словата на Григорий Богослов². Техният старобългарски превод е

² С п а с о в а, М. Към лексикалната характеристика на старобългарския и среднобългарския превод на хомилията за Петдесетница от Григорий Богослов. – В: Съвременни проблеми на българската езикова история. Велико Търново, 1992, 77–95; С п а с о в а, М. Към въпроса за значението на *хравръ*, *чръта* и *пръволение кънигъ* в препис от преславския превод на словата на Григорий Богослов. – Проглас, 3, 1994, № 2, 13–23; С п а с о в а, М. Лексикални промени в книжовния български език през периода X–XIV в. (Въз основа на съоставката между старобългарския и среднобългарския превод на *Oratio I* от Григорий Назиански). – В: Историко-археологически изследвания в памет на проф. д-р Станчо Ваклинов. Велико Търново, 1994, 237–254; С п а с о в а, М. Старобългарският и среднобългарският превод на словата на Григорий Богослов. Археологически бележки. – В: Търновска книжовна школа. Т. 5. Велико Търново, 1994, 305–319; С п а с о в а, М. Славянският превод на 16-те слова на Григорий Богослов (Текстологични и лексикални проблеми). Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен „кандидат на филологическите науки“. Велико Търново, 1994, 29 с.; С п а с о в а, М. Откъсите от слова на Григорий Богослов от Симеоновия сборник (по преписа от 1073 г.). Текстологични и лексикални проблеми. – В: Палеобалканистика и старобългаристика. Велико Търново, 1995, 43–78; С п а с о в а, М. Слово за Григорий Нисийски от Григорий Богослов (Текстологически и лексикални проблеми). – Проглас, 4, 1995, № 2, 3–19; С п а с о в а, М. Към въпроса за преводаческата практика на българските книжовници през

сравнително добре проучен, но преди изследванията на М. Спасова за среднобългарския им превод се знае много малко. В дисертационния си труд, който е образец за филологическо изследване, тя прави пълен преглед и анализ на разпространението на двата превода в славянската ръкописна традиция, както и подробно текстологично и лингвистично проучване на всички слова, които са сравнени и помежду си, и с гръцкия текст. През 2014 г. М. Спасова издава един от най-интересните средновековни български ръкописи – „16 слова на

XIV в. (Върху материал от превода на *Слово за Томина неделя* от Григорий Богослов). – В: Патриарх Евтимий Търновски и неговото време. Велико Търново, 1998, 105–114; С п а с о в а, М. Производни съществителни за означаване на лица в старобългарския превод на *Oratio XXXVIII* (Слово за Рождество Христово) от Григорий Богослов. – В: Търновска книжовна школа. Т. 6. Велико Търново, 1999, 231–253; С п а с о в а, М. Текстологичната история на славянския превод на „Надгробно слово за Василий Велики“ от Григорий Богослов (В търсене на типология при лексикалната характеристика на *основен* превод, *редактиран* превод, *втори* превод). Първа част. – В: Преславска книжовна школа. Т. 10. Шумен, 2008, 125–164; С п а с о в а, М. Текстологичната история на славянския превод на „Надгробно слово за Василий Велики“ от Григорий Богослов (В търсене на типология при лексикалната характеристика на *основен* превод, *редактиран* превод, *втори* превод). Втора част. – В: Търновска книжовна школа. Т. 9. Търново и идеята за християнския универсализъм XII–XV век. Велико Търново, 2011, 457–477; С п а с о в а, М. Мотивът възраждане на живота през пролетта в народната песен *Що ми е мило и драго, че се е пролет пукнала* и в *Oratio XLIV* на св. Григорий Богослов – заимстване на мотив или вечна тема? – В: Кирило-Методиевски четения 2015. Юбилеен сборник. София, 2015, 247–256.

св. Григорий Богослов (фототипно издание на ръкопис НБКМ 674)“. Книгата дава възможност да се извършат наблюдения върху работата на южнославянските книжовници през XIV в. по сверяване, коригиране и редактиране на старите славянски преводи и да се направят изводи за рецепцията на ранните славянски преводи в сръбската ръкописна практика. Не по-малко важна е и палеографската стойност на ръкописа – орнаментиката в неовизантийски стил от геометрично-растителен тип е пестелива, но е изпълнена прецизно и професионално, а характерните особености на почерка на преписвача Първослав биха могли да помогнат за идентифициране и на други преписи, които са негово дело. Сравнението на всяка една хомилия с гръцкия текст и със славянския ѝ превод по български, руски и сръбски ръкописи позволява да бъде коригирана погрешната номерация на листовите в ръкописа, останала незабелязана от изследвачите преди М. Спасова.

Траен е интересът на изследователката и към съчиненията на Григорий Цамблак³. Монографията „Сложните думи

³ С п а с о в а, М. Похвално слово Григория Цамблага на соборі в Констанці і традиціі Тирновскоі літературноі школи (Проблеми стилю і мови). – Проблеми слов'язнознавства, 17, 1978, 70–89; С п а с о в а, М. Химнографските части в Слово на Успение Богородично от Григорий Цамблак. – В: Българистични проучвания. Велико Търново, 1996, 73–91; С п а с о в а, М. Влияние на говоримия български език от XIV в. върху лексиката на Цамблаковите проповеди. – В: Българистични проучвания. 2. Велико Търново, 1997, 161–180; С п а с о в а, М. Още веднъж за Цамблаковото въсъ древня оупрацинь от „Похвално слово за Евтимий“. – Проглас, 6, 1997, № 3–4, 36–50; С п а с о в а, М. Към въпроса за годината, през която е роден Григорий Цамблак. –

в съчиненията на Григорий Цамблак“ (1999 г.) проучва около 600 композита, ексцерпирани от 24 Цамблакови творби. Изследвани са същността, семантиката и структурата на сложните думи в славянските езици и в съчиненията на Цамблак, тяхната словообразователна и морфематична характеристика. Всяка дума е представена в отделна речникова статия, състояща се от лексикално-граматическата характеристика, фреквентност, илюстративен и съпоставителен материал. Сложните думи от съчиненията на Григорий Цамблак са съпоставени с тези от произведенията на други български писатели и от преводната книжнина в периода X–XIV в. В прило-

В: Славистични проучвания. Сборник в чест на XII международен славистичен конгрес. Велико Търново, 1998, 69–86; С п а с о в а, М. Производните съществителни за лица в проповедите на Григорий Цамблак. – В: Материали от научната конференция на тема „Професор Беньо Цонев и българският език“. Трудове на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“, Филологически факултет. Кн. 2. Езикознание. Т. 33, 1997. Велико Търново, 2002, 45–58; С п а с о в а, М. Григорий Цамблак проповедникът. *Слово за монашеското житие*. – Език и литература, 2013, № 1–2, 137–145; С п а с о в а, М. „Слово за покойниците“ от Григорий Цамблак. – *Forum Theologicum Sardicense*. Богословска мисъл. Периодично издание на Богословския факултет към Софийския университет „Св. Климент Охридски“, 18, 2013, № 1, 63–89; С п а с о в а, М. Григорий Цамблак – проповедникът. *Похвално слово за светите четридесет великомъченици*. – Пламък. Творци от Великотърновския край, 2, 2014, 144–149; С п а с о в а, М. *Слово за починалите* от Григорий Цамблак. – В: *Tradycje bizantyjskie. Romantyzm i inne epoki*. Warszawa, 2014, 199–224; С п а с о в а, М. Източници за речта на Григорий Цамблак пред църковния събор в Констанц. – В: *Сребърният век: нови открития*. София, 2016, 91–111.

жението към книгата са изработени и списъци на срещаните се *composita* в хомилиите на Григорий Богослов, което дава възможност за съпоставка на текстове от един и същ жанр. Наблюденията на автора са, че по отношение на сложните думи среднобългарският превод на словата на Григорий Богослов показва голяма близост със съчиненията на Григорий Цамблак. Достига се до извода, че през XIV в. се разширява композицията като словообразователен способ, като едновременно с това се обогатяват структурните типове на сложните думи, засвидетелствани в класическите старобългарски паметници. Проверка се традиционното становище, че употребата на *composita* в творбите на Цамблак е езиково излишество, което прави стила му претрупан и неразбираем. В същностната характеристика на българския език е заложена склонност към употреба и развитие на категорията на сложните думи и те едва ли са изкуствено внесени в произведения на хомиличния жанр, предимно речево изявен и притежаващ широка аудитория.

Голям е интересът на М. Спасова към Учителното евангелие на Константин Преславски и среднобългарското Учително евангелие от 1343 г., смятано преди това за руски книжовен паметник⁴.

⁴ С п а с о в а, М. Евангелските цитати в среднобългарското Учително евангелие и проблемът за редакциите на славянския превод на Евангелието. – В: *Slavia Orthodoxa*. Език и култура. Сборник в чест на проф. дфн Румяна Павлова. София, 2003, 367–379; С п а с о в а, М. Лексикални особености на славянския евангелски превод в Учителното евангелие от 1343 г. – В: Сборник в чест на проф. Ангел Давидов по случай 70-годишнината му. Велико Търново, 2004, 109–127; С п а с о в а, М. Руски препис от ранния превод на поучението за блудния син и проблемът за състава на Учителното евангелие

Тя очертава корпуса от текстове, съставлящи старобългарския хомилиар, както и етапите на неговото формиране и достига до извода, че съществуват два

хомилиара – ранен (предпреславски), включващ кратки календарни проповеди, и преславски – Учителното евангелие, преведено от Константин Преславски.

на Константин Преславски. – В: Славянский вестник. Вып. 2. К 70-летию от В. П. Гудкова. Москва, 2004, 339–359; С п а с о в а, М. Цитатите от Псалтира в Учителното евангелие от 1343 г. и проблемите около славянския превод на Библията. – В: Преводите през XIV столетие на Балканите. Доклади от международната конференция София, 26–28 юни 2003. София, 2004, 71–127; С п а с о в а, М. Редки и диалектни думи в среднобългарското Учително евангелие от 1343 г. – В: Научни изследвания в чест на проф. д-р Боян Байчев. Велико Търново, 2005, 173–184; С п а с о в а, М. Изповедна молитва в Учителното евангелие от 1343 г. – В: Йорданка Маринова. Изследвания по случай нейния седемдесетгодишен юбилей. Велико Търново, 2006, 149–161; С п а с о в а, М. Кое Учително евангелие е преведено от Константин Преславски (За формалната логика и за логиката на фактите). – В: Проблеми на Кирило-Методиевото дело и на българската култура през IX–X век (=Кирило-Методиевски студии. Кн. 17). София, 2007, 638–663; С п а с о в а, М. Архаичен превод на кратък вариант на поучението за *Неделята на блудния син*. – В: Граматика и семантика. Научни изследвания в чест на проф. д-р Станьо Георгиев по случай неговата 80-годишнина. Велико Търново, 2010, 153–167; С п а с о в а, М. Старобългарският хомилиар, съхранен в български, руски и сръбски ръкописи от XII–XVI в. (Първа част). – В: Преоткриване: Супрасълски сборник. Старобългарски сборник от X век. София, 2012, 127–139; С п а с о в а, М. Неизвестен препис на *беседа 45* и *беседа 47* от старобългарското *Учително евангелие* на Константин Преславски. – Старобългарска литература, 49–50, 2014, 169–187; С п а с о в а, М. Български препис на *беседа 2* от Учителното евангелие на Константин Преславски. – В: ПОЛУІСТОР. Scripta slavica Mario Capaldo dicata. Москва–Рим, 2015, 267–281; С п а с о в а, М. *Беседа 1* от *Учителното евангелие* на Константин

Не по-малък е интересът на изследователката към текста и на редица други средновековни български писмени паметници: Свищовския сборник от XVI в., За буквите на Черноризец Храбър, Народното житие на Иван Рилски, Похвално слово за Кирил и Методий, „История на юдейската война“ от Йосиф Флавий, Оксфордското евангелие, Посланието на Дионисий Александрийски, Словата на Атанасий Александрийски, Словата на Йоан Златоуст и мн.др.⁵

Преславски в славянската ръкописна традиция. – В: 3 in honorem. Quadrivium. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. д-р Веселин Панайотов. Шумен, 2016, 177–193.

⁵ С п а с о в а, М. Свищовски сборник от XVI в. – В: Студентски изследвания. 1. Велико Търново, 1972, 7–28; С п а с о в а, М. Об едно имтересно моменти в неисследованном списке сочинения Черноризца Храбра *О писменьхъ*. – Palaeobulgarica, 2, 1978, № 3, 80–87; С п а с о в а, М. Към въпроса за славянския превод на *Лѣтописьъ въ кратцѣхъ* на патриарх Никифор. – Die slawischen Sprachen, 33, 1993, 81–91; С п а с о в а, М. Народно ли е Народното (Безименното) житие на св. Иван Рилски? – Palaeobulgarica, 22, 1998, № 4, 50–74; С п а с о в а, М. Към въпроса за първоначалния текст и авторството на Похвално слово за Кирил и Методий. – Palaeobulgarica, 20, 1996, № 3, 55–75; С п а с о в а, М., Пл. П а в л о в. За старобългарския превод на „История на юдейската война“ от Йосиф Флавий. – Литературен форум, 1998, № 38, 1–10; С п а с о в а, М. Оксфордското евангелие от 1429 г. и въпросът за кодификацията на славянския евангелски превод при Патриарх Евтимий Търновски. – В: Културните текстове на миналото. Носители, символи, идеи. IV. Текстове в архитектура и образи. София, 2005, 240–245;

С описа си „Български преписи в Лвовските ръкописни фондове“ М. Спасова въвежда в научно обращение още 29 ръкописа, съдържащи съчинения на Евтимий Търновски, Григорий Цамблак,

С п а с о в а, М. Клонки от „родословното дърво“ на някои старобългарски съчинения. – Старобългарска литература, 39–40, 2008, 132–142; С п а с о в а, М. Езикови особености на превода в откъс от българско ръкописно евангелие от XIII век. – В: Проблеми на балканското и славянското езикознание. Велико Търново, 2010, 73–92; С п а с о в а, М. Неизвестен славянски превод на правило ѧ· и ѧ· от Посланието на Дионисий Александрийски. – Palaeobulgarica, 36, 2012, № 4, 73–95; С п а с о в а, М. Славянският превод на Слово на Великую пятницу Афанасия Александрийского в книжной практике южных и восточных славян. – В: Славянское и балканское языкознание. Палеославистика: слово и текст. Москва, 2012, 175–201; С п а с о в а, М., У. Ф е д е р. Преписване, поправка, редактиране и сверка на славянския превод на три Златоустови великопостни слова. – В: Преславска книжовна школа. Т. 9. Шумен, 2006, 53–107; С п а с о в а, М. Славянският превод на Слово за Връбница (Цветница) от Йоан Златоуст и проблемът за късните славянски преписи като достоверно свидетелство за архетипа на превода. – В: Пънне мало Георгию. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. д-р Георги Попов. София, 2010, 400–417; С п а с о в а, М. „Почуение за четвъртата неделя на Великия пост“ от Йоан Златоуст (Езикът на превода като показател за времето на превеждане). – В: Състояние и проблеми на българската ономастика. Т. 10. Велико Търново, 2010, 654–664; S p a s o v a, M., W. R. V e d e r. Copying, Copy Editing, Editing and Recollating Three Chrysostomian Lenten Homilies in Slavonic. – Полата књигописна, 38, 2010, 97–145; С п а с о в а, М. Лексикални варианти в старобългарския и в среднобългарския превод на Златоустовото слово In illud: Collegerunt Judaei. – В: Софийската Мала Света гора като културен и книжовен феномен. Изследвания, посветени

Киприан, Климент Охридски, Презвитер Козма, Черноризец Храбър⁶.

В излязлата през 2007 г. книга „Сказание за железния кръст“ и епохата на цар Симеон“ (в съавторство с А. Калоянов и Т. Моллов) М. Спасова е автор на главата за езиковите особености на Сказанието и на превода му на съвременен български език. Задълбочено са изследвани правописните, фонетичните, морфосинтактичните, лексикално-семантичните особености на текста, отбелязани са факти, даващи основание да се предположи съществуването на глаголически протопревод. Характеристиката на устойчивите словосъчетания, речевите конструкции, фразеологизмите и поговорките също недвусмислено

на 110-годишнината от рождението на чл.-кор. проф. Кирил Мирчев. – Български език, Приложение, 2013, 76–95; С п а с о в а, М., А. П и г и н. Торжественник конца XV – начала XVI века из собрания Национального архива Республики Карелия. – Ученые записки Петрозаводского государственного университета. Филология, август, № 5 (142), 2014, 61–72; С п а с о в а, М. Проблеми на проучването на славянския Торжественник върху примери от преводни и оригинални текстове в МДА 48. – Библиотека. Списание за библиотечни и информационни науки, книгознание и литературна история, 22 (61), 2015, № 3, 115–132; С п а с о в а, М., Ив. Х р и с т о в. Славянският превод на словото на Патриарх Филотей Кокин „На вси свети“ – проблеми на рецепцията. – В: Афон и славянският мир. Сборник 3. Материали международной научной конференции, посвященной 1000-летию присутствия русских на Святой Горе. Киев, 21–23 мая 2015 г. Издание Русского Свято-Пантелеимонова монастыря на Афоне, Святая Гора Афон, 2016, 345–359.

⁶ С п а с о в а, М. Български преписи в Лвовските ръкописни фондове. – В: Историко-филологически изследвания. Велико Търново, 1983, 183–192.

сочат, че езикът на Сказанието е български, цикълът е хомогенен, възникнал е като цялостен текст и не е резултат на компилация или постепенни натрупвания. Подробният анализ на лексиката (гърцизми, хапакси, редки думи, сложни думи, словообразователни синоними, лексикални синоними) дава основание за извода, че „Сказание за железния кръст“ възниква в Преславското книжовно средище. Много е вероятно то да е дело на пряк Кирило-Методиев ученик или на преславски книжовник, който прилага старата книжовна норма и използва архаични езикови елементи наред с иновационните. Преводът на Сказанието е изключително прецизен, снабден е с обяснителни бележки и е надеждна основа за проучвания от широк кръг учени медиевисти.

Друг кръг публикации на М. Спасова са ценен принос към изясняването на дискуссионни въпроси, свързани с историческата граматика, с историческата лексикология, с историята на българския книжовен език⁷. Дори и най-крат-

ките публикации по посочената проблематика съдържат решения на нерешени векове наред въпроси в славистиката. Например в статията „Тригълънъ – sensus ignotus?“ (2010) е установено значението на прилагателното име тригълънъ, *haxax legomenon* от Троянската повест от XIV в. В житието на Стефан Триглийски от Стишния пролог М. Спасова открива топонима Триглия и така словосъчетанието *вино тригълъно* вече не е с неясно значение, както е отбелязвано повече от век и половина в лексикографските справочници.

Специално внимание заслужават и публикациите, които въз основа на комплексен историко-филологически анализ на литературни творби, епиграфски паметници, приписки и други текстове, съдържащи сведения за българската история, преосмислят и ревизират становища, приемани почти безкритично и често смятани за азбучна истина в историческата и филологическата наука⁸.

⁷ С п а с о в а, М., Хр. Г р ъ н ч а р о в. Аналогични моменти в развоја на бъдеще време в български и английски език. – Български език, 31, 1985, 452–457; С п а с о в а, М. *Scriptio continua* и ролята на един предлог. – *Palaeobulgarica*, 13, 1989, № 2, 55–70; С п а с о в а, М. Към въпроса за възникването на членната форма в българския език. – В: Лингвистични студии. Велико Търново, 1994, 89–99; С п а с о в а, М. Три фразеологични калки от гръцки и развитието им в българския език. – В: Изследвания по български език. Сборник с материали от националната научна конференция, посветена на чл.-кор. проф. д-р Любомир Андрейчин. Велико Търново, 2001, 358–366; С п а с о в а, М. За значението на вѣѣи в историята на българския език. – В: Палеобалканистика и старобългаристика. Втори есенни международни четения „Професор Иван Гълъбов“. Велико Търново, 2001, 79–85; С п а с о в а, М.

Многократните преводи и проблемите на историческата лексикология. – В: Теория и практика на превода. Велико Търново, 2012, 27–38; С п а с о в а, М. Тригълънъ – *sensus ignotus?* – Език и литература, 63, 2010, № 1–2, 184–189.

⁸ С п а с о в а, М. Към въпроса за местоположението на Теодосиевия манастир. – В: Търновска книжовна школа. Т. 4. София, 1985, 334–340; С п а с о в а, М. Османската експанзия на Балканите, отразена в книжовните паметници от XIV–XV в. – В: Турските завоевания и съдбата на балканските народи, отразени в историческите и литературните паметници от XIV–XVIII в. Велико Търново, 1992, 467–472; С п а с о в а, М. За значението на жѣѣница от Крепчанския недатиран надпис. – Епохи, 1997, № 1–2, 120–129; С п а с о в а, М. Още веднъж за похвалата на цар Симеон. – В: Българистични проучвания. 3. Велико Търново, 1998, 29–50; С п а с о в а, М. Кога се е състояла Клокотнишката битка. – В: *Studia protobulgarica et*

Приносните моменти и новите тези в посочените изследвания са изключително много, ето някои от тях: М. Спасо-

mediaevalia europensia. В чест на проф. Веселин Бешевлиев. София, 2003, 435–444; С п а с о в а, М. Исторически и квазиисторически подход при тълкуването на сведенията за преводаческата дейност на славянските първоучители по време на моравско-панонската им мисия. – В: „...и҃ѣтъ ѿученикъ надъ ѿучителемъ своимъ. Сборник в чест на проф. д-р Иван Добрев, член-кореспондент на БАН и учител. София, 2005, 106–144; С п а с о в а, М. На коя дата и през кой месец се е провел Преславският събор от 893 година. – В: Преславска книжовна школа. Т. 8. Изследвания в чест на доц. д-р Мария Тихова. Шумен, 2005, 84–101; С п а с о в а, М. Приписката за стареца Йоан и проблемът за Атонската редакция на старобългарските книги. – В: Търновска книжовна школа. Т. 8. Св. Евтимий, патриарх Търновски, и неговата духовна мисия в Европа. Велико Търново, 2007, 211–229; С п а с о в а, М. Замена глаголицы кириллицей – дело книжника или государственнй акт культурного правителя? – В: Кириллица и глобализирующийся мир. София, 2007, 9–22; С п а с о в а, М. „Къде са отишли...“ или „Откъде са дошли парорийските ръкописи?“ – В: Киприанови четения. Велико Търново, 2008, 399–406; С п а с о в а, М. Приписка с името на книжовника Дионисий в български ръкопис от 1355/1365 г. – В: „България, земя на блажени...“ Международна конференция в памет на проф. дин Йордан Андреев. В. Търново, 2009, 423–433; С п а с о в а, М., А. К а л о я н о в. Исторически свидетелства в текстове от XIV–XVI век за избитите след 1393 г. сто и десет търновски първенци. – В: България, българите и Европа – мит, история и съвремие. Т. 4. (Доклади от Международна конференция в памет на проф. дин Йордан Андреев „България, земя на блажени...“ В. Търново, 29–31 октомври 2009 г.). Велико Търново, 2011, 300–308; С п а с о в а, М. Атонската Света гора и дейността на българските книжовници от XIII век. – В: Търновска книжовна школа. Т. 10. Търновската държава на духа.

ва открива културно-исторически, църковно-богословски и литературно-езикови основания дейността на стареца Йоан на Атон да се отнесе към XIII, а не към XIV в., както традиционно се приема, и въвежда термина *предевтимиевски* (*теодосиевски*) и *евтимиевски* етап от развитието на преводаческата и преписваческата дейност на българските книжовници; парорийските ръкописи следва да се свържат с Кефаларево – манастирът там не е днешният Килифаревски, а се е намирал най-вероятно в околностите на Месемврия в посока Странджа (теза, която днес намира все по-силна подкрепа сред изследвачите); Клокотнишката битка се е състояла през 1229 г., а не през 1230 г.; първите славянски преводи братята Кирил и Методий извършват още във Византия, а при пътуването си до Константинопол през 882 г. (с кораб, за да вземе пазешите се там кодекси) Методий оставя във византийската столица свещеник и дякон, които да продължат преводното дело; смяната на глаголицата с кирилица е извършено с държавнически указ на цар Симеон към края на неговото царуване и кириллицата не е индивидуално дело на Климент Охридски; значението на житици в Крепчанския недатиран надпис от началото на X в. не е ‘хамбар; вместилище за зърнени храни’ а е ‘живелище, място за пребиваване’, което в много по-голяма степен кореспондира със съдържанието на епиграфския паметник; в Бориловия синодик се съдържат имената на 20 от 110-те избити от Баязид търновски първенци след превземането на българската столица; много е възможно книжовникът Дионисий Дивни от кефаларевския скрип-

Десети юбилеен международен симпозиум. Велико Търново, 17–19 октомври 2013. Велико Търново, 2015, 420–445.

торий да е извършил среднобългарския превод на осем от словата на Григорий Богослов.

През периода 2008–2014 г. М. Спасова в съавторство с Г. Петков осъществява мащабното като замисъл и респектиращо като резултат 12-томно издание на търновската редакция на Стишния пролог („Търновската редакция на Стишния пролог. Текстове. Лексикален индекс“. Т. 1–12. Пловдив, 2008–2014 г., общо 4890 страници). Това е значим труд във филологическата наука, веднага влязъл в научно обращение и вече многократно цитиран, който и занапред ще е основа за текстологични проучвания на средновековните български текстове. На изключително богатата лексика на Стишния пролог, на отделни мотиви от него и на някои граматични проблеми са посветени и редица статии⁹.

⁹ С п а с о в а, М. Няколко редки и диалектни думи в славянския превод на Стишния пролог (върху материал от проложните текстове за месец септември). – В: *Oratio vitae simulacrum*. Словото е отражение на живота. Сборник научни изследвания в чест на 65-годишнината на проф. д-р Христина Станева. Велико Търново, 2009, 298–308; С п а с о в а, М. Търновската редакция на Стишния пролог и езиковите среднобългарски иновации на граматично и лексикално равнище. – В: *Современная славистика и научное наследие С. Б. Бернщейна*. Тезиси докладов международной научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения выдающегося отечественного слависта д.ф.н. проф. С. Б. Бернщейна 15–17 марта 2011 г. Москва, 2011, 308–309; С п а с о в а, М. Слово и образ (Реалии между словесното описание на някои светци в житията им от Стишния пролог и техните образи върху иконите). – В: *Паисий Христов*. Една кариера в служба на словото. Сборник, посветен на проф. д.ф.н. Паисий Христов. Велико Търново, 2011, 343–353; С п а с о в а, М.

На М. Спасова дължим вещите преводи на съвременен български език на още редица произведения от старата българска книжнина: *Пространно житие на Ромил Видински* от Григорий Доброписец, *Пространно житие на Иларион Мъгленски* от Патриарх Евтимий, *Мъчение на Юлиания*, *Пространно житие на Яков Черноризец*, *Пространно житие на Теодосий Търновски* от патриарх Калист (в съавторство с Кл. Иванова)¹⁰, а също из „Християнска топография“ на Козма Индикоплевс, „Слово за светите имена в Ерусалим“, „Описание на светите места в Палестина“ от Арсений Солунски, „Слово за божествените тайни от Григорий Цамблак“, „Похвално слово за отците от Кон-

Мотивът вграждане в Прѣставленіе свѣго еѣліста ѿванна бѣгослова от Търновската редакция на Стишния пролог. – В: *Кирило-Методиевски четения 2015*. Юбилеен сборник. София, 2015, 78–94; С п а с о в а, М. Производни съществителни със суфикс -išt(e) в Търновската редакция на *Стишния пролог*. – В: *Studia Philologica Universitatis Velikotarnovensis*. Vol. 35/Филологически проучвания на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Т. 35. Велико Търново, 2016, 81–104.

¹⁰ С п а с о в а, М., Кл. И в а н о в а. *Пространно житие на Ромил Видински* от Григорий Доброписец. – В: *Стара българска литература*. Т. 4. Житиеписни творби. София, 1986, 89–108; С п а с о в а, М., Кл. И в а н о в а. *Пространно житие на Иларион Мъгленски* от Патриарх Евтимий. – В: *Стара българска литература*. Т. 4..., 308–376; С п а с о в а, М., Кл. И в а н о в а. *Мъчение на Юлиания*. – В: *Стара българска литература*. Т. 4..., 415–423; С п а с о в а, М., Кл. И в а н о в а. *Пространно житие на Яков Черноризец*. – В: *Стара българска литература*. Т. 4..., 429–439; С п а с о в а, М., Кл. И в а н о в а. *Пространно житие на Теодосий Търновски* от патриарх Калист. – В: *Стара българска литература*. Т. 4..., 443–467.

станския събор“ от Григорий Цамблак, „Слово за пресветлото Рождество на Исуса Христа“ от Григорий Богослов, „Похвално слово за светите и върховни апостоли Петър и Павел от Григорий, монах и презвитер“ от Григорий Цамблак, „Похвално слово за преподобните отци“ от Григорий Цамблак, „Похвално слово за отците в Констанския събор“ от Григорий Цамблак, „Слово на Пасха“ от Св. Григорий Богослов, „Слово за Връбница“ от Григорий Цамблак и др.¹¹ М. Спасова следва принципа да се

¹¹ С п а с о в а, М. Козма Индикоплевс. Из „Християнска топография“. – В: Стара българска литература. Т. 5. Естествознание. София, 1992, 59–67, 118–136, 202–207; С п а с о в а, М. Слово за светите имена в Ерусалим. – В: Стара българска литература. Т. 5..., 155–158; С п а с о в а, М. Арсений Солунски. Описание на светите места в Палестина. – В: Стара българска литература. Т. 5..., 159–161; С п а с о в а, М. *Слово за божествените тайни* от Григорий Цамблак. – Духовна култура, № 8, 1994, 1–12; С п а с о в а, М. *Похвално слово за отците от Констанския събор* от Григорий Цамблак. – Епохи, 1995, № 1, 79–82; С п а с о в а, М. *Слово за пресветлото Рождество на Исуса Христа* от Григорий Богослов. – В: Тържество на словото. Златният век на българската книжнина. София, 1995, 119–128; С п а с о в а, М. Григорий Цамблак. *Похвално слово за светите и върховни апостоли Петър и Павел от Григорий, монах и презвитер*. – Слово и образ, № 1, 2009, 81–89; С п а с о в а, М. Григорий Цамблак. *Похвално слово за преподобните отци*. – Език и литература, № 1–2, 2009, 9–12; С п а с о в а, М. Григорий Цамблак. *Похвално слово за отците от Констанския събор*. – В: Григорий Цамблак. Избрани съчинения. Велико Търново, 2010, 136–140; С п а с о в а, М. Св. Григорий Богослов. *Слово и образ*, № 2, 2010, 3–4; С п а с о в а, М. *Слово за Връбница* от Григорий Цамблак. – В: Света гора. Алманах за литература, наука и изкуство. Велико Търново, 2016, 488–494.

превежда старият превод, а не гръцкият му оригинал, защото само така може да се проследи развитието на българския език, да се открие екзегетичната, езиковата и стиловата култура на старите преводачи.

Най-новите проучвания на изследователката са посветени на текстове, съдържащи се в един изключително ценен книжовен паметник – сръбския минейно-триоден панигирик НИМ24, Национален исторически музей, София (стара сигнатура Охр. митроп. № 3), средата на XIV в., препис от български антиграф, съхранил част от архаичните особености на протопревода и съдържащ както морфологично-синтактични черти, присъщи за Кирило-Методиевите преводи, така и преславски граматически особености¹². М. Спасова достига до извода, че сборникът най-вероятно е съставен

¹² С п а с о в а, М., К. Димитров. Второ слово на Рождество Христово в ръкопис НИМ24 – компилативен превод на Йоан Екзарх. – В: Преславска книжовна школа. Т. 17. Шумен, 2017, 49–90; С п а с о в а, М. Нови щрихи към текстовата история на старобългарския превод на Слово за отсичане на главата на Йоан Кръстител. – *Palaeobulgarica*, 41, 2017, № 3, 19–62; С п а с о в а, М. Неизвестен архаичен превод на слово 5 от Лествицата на Йоан Синайски в сръбски ръкопис от XIV век. – В: *Poznańskie Studia Slawistyczne (Habent sua fata libelli)* (под печат); С п а с о в а, М. Граматическите архаизми и редките думи като показател за първообраза на текст (Непроучен сръбски препис на Слово за Рождество на Йоан Предтеча, считано за вероятна творба на Климент Охридски). – В: Св. Климент Охридски в културата на Европа (под печат); С п а с о в а, М. Лексикална характеристика на неизвестен архаичен превод на слово 5 от Лествицата на Йоан Синайски в сръбски ръкопис от XIV век (Към въпроса за авторството на превода). – В: Преславска книжовна школа. Т. 18 (под печат).

от двама Методиеви ученици, единият от които със сигурност е Константин Преславски, в края на IX – нач. на X в. по поръчка на български владетел за нуждите на новопокръстените българи. Данните от изследването на „Слово за отсичане на главата на Йоан Кръстител“ сочат, че на първо място сред възможните му преводачи е Йоан Екзарх, а на следващо са Константин Преславски и Климент Охридски. Наблюденията върху „Второ слово на Рождество Христово“ в НИМ24 дават основание да се заключи, че то е преводна компилация, дело на преводача съставител Йоан Екзарх и е възникнало по времето, когато е бил още презвитер. Анализът на „Слово за Рождеството на Йоан Предтеча“ пък сочи, че авторът му не е св. Климент Охридски, както се счита, а преводът на текста е извършен в Плисковско-Преславския книжовен център.

Броят, разнообразието от проучвани текстове през годините, задълбочеността на подхода към тях наистина респектират. Днес М. Спасова е сред водещите слависти в областта на езиково-текстологичните изследвания, а методите, които тя въвежда в науката, намират приложение и в трудовете на редица учени и у нас, и в чужбина. Новост в методологията ѝ е например принципът,

че проучването на архетипа на даден славянски превод би следвало да става *от горе надолу*, т.е. започвайки от късните преписи и завършвайки с най-ранните, защото само така може да се открие ядрото на този архетип. Във връзка с това тя доказва, че късните преписи са надежден източник за проучването на ранните преводи, а втори превод се прави само в собствено езикова среда, когато се осъзнава непригодността на стария поради голямата разлика в състоянието на езика след продължително време на развитие. Водещ научен принцип е отчитането на специфичните особености за езика на превода, защото езиковата норма през Средновековието до голяма степен е фикция, докато идиолектът на преводача е факт и чрез изследването му по еталон от езикови параметри и критерии анонимни преводи биха могли да бъдат отнесени към конкретен книжовник.

70-годишнината на проф. Мария Спасова е повод на всички, които имаме привилегиата, честта и удоволствието да сме нейни студенти, колеги, приятели и читатели, да я поздравим с юбилея и да ѝ пожелаем творческо дълголетие и още много научни успехи!

На мнозина и на благата ѝ!

*Камен Димитров,
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“*